

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 930.2:94(479.25): [623.44:355.1]«088/1064»

Дмитро Димидюк

ОЗБРОЄННЯ ВІРМЕНСЬКОГО ВОЇНА НАПРИКІНЦІ ІХ – ВСЕРЕДИНИ ХІ СТ.

На основі писемних, археологічних та зображувальних джерел реконструйовано зовнішній вигляд знатного вірменського воїна в часи існування Багратидського царства (884/886–1045/1064 рр.). Проаналізовано найпопулярніші різновиди обладунків та інших елементів захисного спорядження, вказуючи їхні позитивні та негативні якості. Досліджено бойові характеристики тогочасної зброї ближнього бою, а також визначено причини поширеності на теренах Вірменії «булатних мечів». Висловлено власну теорію стосовно причин непопулярності лука, як зброї дистанційного бою. Охарактеризовано культурні впливи візантійців, а з іншого боку, арабів і тюрків, на розвиток військової справи Багратидської Вірменії.

Ключові слова: Багратидська Вірменія, Візантія, озброєння, воїн, зброя.

Історію Багратидської Вірменії дослідники часто розглядають у контексті протистояння Візантійської імперії та мусульманських еміратів за її землі та Закавказзя загалом, що сприяло постійному розвитку оборонного потенціалу Вірменії та створенню особливої військової організації суспільства із розвинутими сюзеренно-васальними відносинами.

Вивчення озброєння вірменського воїна є важливою складовою дослідження військової історії Багратидського царства. Новизна роботи полягає не в розширенні географічних чи часових рамок, а в поглибленому дослідженні охарактеризованої проблеми, завдяки охопленню значної кількості джерел і використанню міждисциплінарного підходу.

Мета дослідження полягає у реконструкції вигляду середньовічного вірменського воїна IX–XI ст. на основі аналізу захисного спорядження та зброї ближнього і дистанційного бою знатних дружинників (азатів).

Вивчення озброєння вірменського воїна зіштовхується із багатьма труднощами. Насамперед зазначимо, що тема ще не ставала об'єктом спеціального дослідження. Якщо існують праці з військової історії античної [49] чи Кілікійської Вірменії [22; 29], то через незрозумілі причини історики оминали військову сферу Багратидського царства. У сучасній історіографії історія Багратидської Вірменії розглядається більше в контексті релігійних чи політичних проблем, де військова сфера присутня, але без системного та глибокого аналізу [44; 47–48]. Чи не єдиним дослідженням, де питання про військову історію Багратидів віднесено у окремий короткий розділ, є третій том праці «Історія вірменського народу» за редакцією Бабкена Аракеляна, де в загальних рисах окреслено чисельність війська, його формування, структуру та озброєння [46, с. 273–277].

Окремі відомості із поданої тематики містяться у дотичних працях з військової історії Візантійської імперії та Арабського халіфату, а також у статтях з соціально-економічної історії Багратидського царства, які базуються на археологічних матеріалах. Так, вірменський історик Б. Аракелян, вивчаючи ремесло та торгівельні відносини вірменських міст в IX–XIII ст., висловив припущення, що вірмени знали більше 18 типів зброї, частину з яких дослідник зумів охарактеризувати на основі наявних археологічних даних [1; 43].

Види обладунків, які були поширеними серед грузинської знаті у X–XII ст., детально розглянула у статті Мамука Цурцумія, охарактеризувавши та порівнявши їх із бронєю ромейських воїнів. Дослідниця доводить, що озброєння, виготовлене на Закавказзі (зокрема у Грузії), було практично ідентичним візантійському, що свідчить про однакові стандарти їх виготовлення [42].

Не менш змістовними виявилися дослідження англійського історика Девіда Ніколя, котрий, вивчаючи ранньосередньовічну арабську та візантійську армії, не раз згадував про вірмен, які не тільки служили у військах цих двох держав, запозичуючи їхні новинки, але вносили й свою лепту в розвиток військової сфери [35–38].

Вірменські джерела досліджуваного періоду не містять детальних описів озброєння та повсякденного життя воїна, обмежуючись стандартними фразами про наявність в його арсеналі: «лука, гострого меча, списа та щита» [19, с. 147, 204]. До цього переліку хроністи іноді додають ще «кольчугу, шолом, пращу та благородного коня», якщо йдеться про знатних воїнів-вершників (азатів) [21, с. 150].

Вважаємо, що тогочасні хроністи, які були переважно кліриками, слабо розбиралися у військовій сфері та під кутом зору власних вподобань описували ті чи інші події, через що джерела позбавлені подробиць і деталей з військової сфери, натомість переповнені художніми засобами [22, с. 66–67]. Прикладом цього служить опис вірменського історика Степаноса Орбеляна (XIII ст.) озброєння одного із вірменських князів початку IX ст.: «Разом із шоломом, увінчаним головою тигра, він одягнув яскравий королівський обладунок, прикрашений перлами. Взявши у руки золотий щит і спис, він заскочив на свого чорного коня і кинувся на супротивника» [39, р. 21]. Знаходимо певну схожість між цим уривком та описом озброєння головного героя іранської повісті «Шах-наме» (X ст.) та грузинської поеми «Витязь у тигровій шкурі» (XII ст.), що свідчить про те, що поданий твір відображає радше не військову, а літературну спадщину того періоду [36, р. 33].

Незважаючи на це, окремі корисні свідчення можемо знайти в хроніках Товми Арцруні (X ст.) [45], Ованеса Драсханакертці (X ст.) [19], Псевдо-Шапуха Багратуні (X ст.) [21], Асохіка (кінець X – початок XI ст.) [6] та Аристакеса Ластиверці (XI ст.) [20], котрі були сучасниками описуваних подій.

Певну ясність у дослідження вносять віднайдені археологічні артефакти, хоч і їх надто мало. Це пов'язано, передусім, з християнською культурою поховання, адже в могили не клали особисті речі та зброю. Поля битв не можуть дати багатого матеріалу, адже епоха середньовіччя не може похвалитися грандіозними сутичками [22, с. 67–68], а уся зброя, яка залишалася після бою, забиралася переможцями чи мародерами, через що більшість відомих нам знахідок є випадковими [10, с. 25–26]. У цьому плані винятками є міста, зокрема Ані [2] та Двін [9], де завдяки археологічним розкопкам знайдено фрагменти мечів, кольчуг та інших видів озброєння місцевого чи привізного виробництва [14, с. 342–344].

Найкраще доповнюють наші відомості зображувальні джерела, які подають загальне уявлення про вигляд тодішнього воїна. Найбільш інформативним у цьому плані є барельєф на фасаді церкви святого Хреста на острові Ахтамар (озеро Ван, Туреччина), де вирізьблено зображення біблійного Голіафа (X ст.) у повному бойовому обладунку [37, р. 20]. Окрему цінність становлять книжкові мініатюри, де показано різноманітні види зброї та броні, що навіть дозволяє ознайомитися із принципом їх дії. Більшість із необхідних мініатюр знаходимо у додатках до дисертації доктора філософії Д. Ніколя, де автор змальовував їх з оригінальних манускриптів, збережених у архівах Венеції, Матенадарана, Ечміадзіна (Вірменія) і т.д. [38, illustr. № 239–251].

У тогочасній Вірменії існував подібний до феодалізму військово-політичний устрій, де багата і численна верства дрібної вірменської знаті (азатів) змушена була самостійно забезпечувати себе озброєнням, отримуючи для цього земельні наділи у формі бенефіцій від своїх сюзеренів (нахарарів чи ішханів) [18, с. 105–107]. Звісно ж, існували випадки, коли цар особисто укомплектовував озброєнням свою дружину, але у IX–X ст. така традиція відійшла у минуле [40, р. 176]. На відміну від Київській Русі та європейських держав, де існувала подібна практика [13, с. 54–55], у Візантійській імперії виробництво озброєння ґрунтувалося на державному замовленні та відрізнялося високим рівнем стандартизації, адже ромейська армія не була структурою феодального типу, а утримувалася за кошти державної скарбниці [16, с. 29].

Для кращого розгляду питання поділимо вірменське озброєння на два типи: наступальне (зброя ближнього та дистанційного бою) та захисне (обладунок, щит, шолом тощо), з розгляду якого й розпочнемо наш аналіз. Зокрема, у тогочасній Вірменії найпопулярнішими були три види обладунків: лускаті, ламеллярні та кольчужні. Лускаті обладунки склалися із металевих пластинок, прикріплених до шкіри або тканини черепацеподібно. Пластини мали U-подібну форму та завжди спрямовувалися до низу. Ряди лускатих обладунків на 1/3 перекривали один одного, утворюючи багатощарову поверхню, схожу на риб'ячу луску (звідси їхня назва) [42, р. 67]. Використовували такого типу захисне спорядження ще зі скіфських часів і воно було поширеним на території всієї середньовічної Європи. Недолік лускатих обладунків полягав у тому, що під час їзди на коні пластини піднімалися, що робило вершника вразливим до ворожих атак, особливо знизу.

У VII–IX ст., під впливом аварів, хозар, угрів та інших кочових племен, у Візантійській імперії та на Закавказзі стають популярними ламеллярні обладунки, які особливо широко поширилися в X ст. [33, р. 129]. На відміну від лускатого обладунку, ламеллярна броня складалася із пластин прямокутної форми, які не прикріплювалися до одного цілого субстрату, а зв'язувалися між собою горизонтально та вертикально, за допомогою шнурів [32, р. 138–141].

У порівнянні із лускою, ламеллярні пластини були більшими та подовженої форми. Вони мали опуклу форму для ефективнішого захисту та розсіювання сили удару ворога. Вага повного комплексу пластинчастого обладунку товщиною 1–1,5 мм становила 14–16 кг. Недоліком цієї броні було те, що внаслідок удару меча міг відбутися розрив шнурків (ременів), які скріплювали разом ряд пластин. Через це, з кінця X ст., почали використовувати заклепки, якими замість шнурів прикріплювали пластини, що значно спростило їхнє виготовлення та покращило ударостійкість [42,

р. 69–71]. Загалом, тогочасні ламеллярні обладунки із заклепками значно перевершували захисними якостями кольчугу та, частково, лускату броню [22, с. 77–78].

У джерелах є непрямі свідчення про використання заможними воїнами, зокрема вершниками-азатами, ламеллярного обладунку [21, с. 150; 20, с. 60–61]. О. Драсханакертці пише, що: «численне військо на конях, немов летить, в залізних обладунках, страхітливих шоломах та в скріплених залізними цвяхами нагрудниках, тримаючи в руках міцні щити та гострі списи» [19, с. 217–218]. У поданому описі захисного спорядження безпомилково можна впізнати ламеллярний обладунок із заклепками.

Зображення обладунків часто зустрічаємо в різноманітних творах церковного характеру. В Андріанопольському Псалтирі (1007 р.) знаходимо мініатюру, де вірменський протоспафарій, одягнений в ламеллярну броню, дарує Псалтир маленькому Ісусу Христу та Богородиці. Зображення цікаве тим, що на рукавах ламеллярні пластини були значно більшими, ніж в області торсу, адже воїн повинен був постійно нагинатися та рухатися, а малий розмір пластин не мав був цьому заважати [34, р. 182–183].

Найкращим джерелом у вивченні захисного озброєння, є барельєф на фасаді церкви святого Хреста на острові Ахтамар, на якому вирізьблено зображення біблійного Голіафа (X ст.), одягненого в ламеллярний обладунок (типу «пончо») з лускатим нагрудником (міг бути й кольчужний) та наручами [37, р. 20]. Такого роду комбінації обладунків мали хороший захист та були поширеними не тільки на Закавказзі, але й на Русі та Візантії [15, с. 76–77]. У руці «Голіафа» знаходився невеликий круглий щит для захисту від колючих чи ріжучих атак. Окрім круглого, вірменська піхота використовувала також і краплевидний щит, зображення якого знаходимо не тільки у манускриптах [38, illustr. № 246], але й на одній із тарілок X–XI ст. з Єгипту. Д. Ніколь стверджує, що краплевидний щит зародився саме на Близькому Сході, а вже згодом поширився в Європі, де його в основному використовували вершники [37, р. 19]. Більшість тогочасних щитів робили зі шкіри та дерева, оббивали металом або кріпили залізний умбон в центру, щоб при ударі меч зісковзував вбік [24, с. 144].

Не менш популярною у Вірменії була кольчуга, яка своїми захисними властивостями поступалася іншим обладункам, але була натомість простішою у виготовленні та користувалася попитом в середовищі бідніших азатів [21, с. 150]. Перевага кольчуги була у тому, що її можна було «одягати під одяг», як прихований захист для таємних операцій та вбивств [21, с. 178]. Гіршими, але дешевшими за кольчугу були шкіряні обладунки, довжина яких сягала колін та ліктів, хоч це зовсім не сковувало рухи воїна [48, ʘ 135].

Окрім кольчуги, ламеллярного чи лускатого обладунку, існували й інші елементи захисного спорядження. У цьому плані змістовними виступають свідчення О. Драсханакертці, котрий описуючи озброєння вірменських воїнів під час однієї з битв в 919 р. зазначав: «Сіяли на сонці [вірменські] щити і шоломи, мідні пластини [які прикривали спину], нагрудники, набедреники, налокітніки та поручі» [19, с. 212]. Археологічні дані теж підтверджують той факт, що деякі елементи захисного спорядження могли виготовлятися із міді чи бронзи, хоча більшість обладунків були залізними [14, с. 342–343].

Шоломи переважно були конусоподібної форми та виготовлялися із заліза [34, р. 172–173]. Іноді, замість шоломів, для захисту голови використовували кольчужний капюшон, як це зображено на фасаді відомої нам церкви святого Хреста на острові Ахтамар [37, р. 20; 38, illustr. № 241 А]. Звісно ж, такого роду шоломи не були ідеальним захистом, але, як свідчать хроністи: «при ударі меча по шолому він розколювався на дві частини» [23, с. 5].

У вірменських джерелах описується цікавий факт, що вже в другій половині X ст. війська окремих князів мали однакові елементи одягу, що відрізняло їх від решти армії. Так, під час походу проти непокірного абхазького царя у 988 р., загін карського царя Аббаса був одягнутий «у червоний одяг» [6, с. 182].

Воїни одягали свої обладунки лише перед битвою, адже їхня загальна вага могла сягати 15–20 кг і більше, що зумовлювало швидку втому під час руху [6, с. 196–197]. Описуючи битву грузино-вірменських військ супроти ромейської армії у 1021 р., вірменський хроніст Асохік зазначав наступне: «Змучені довгими переходами та важким озброєнням [вірменські та грузинські вершники] зазнали поразки від новоприбулих та свіжих візантійських солдат» [20, с. 68].

Не варто недооцінювати інформативність тогочасного вірменського епосу, зокрема твору про Давида Сасунського (історію богатирів із Сасуну, які боролися проти арабських завойовників у VIII–X ст.), як джерела до вивчення озброєння вірменської знатті. Незважаючи на часті вигадки, у тексті зустрічаються й відносно правдиві описи озброєння героїв, свідченням чого є наступний опис процесу підготовки воїна до битви: «Мгер [один із головних героїв] одягнув батьківський кафтан, оперезався срібним поясом, одів шолом, взяв у руку спис та меч [є згадки також про щит, лук і стріли], а на ногах у нього були сталеві чоботи. Він рукою погладив коня, сідлом перламутровим

його осідлав та золоту вуздечку у руки взяв» [8, с. 49–51, 298–302]. Зазначимо, що через дорожнечу захисного спорядження, обладунок передавався від батька до сина, де новий власник щоразу підлаштовував його під себе (ставлячи різні підкладки тощо) та займався його доглядом і ремонтом [8, с. 186–190].

Володіємо суперечливими даними про наявність броні у тогочасних вірменських коней. Відомий нам барельєф озброєного вершника із церкви святого Хреста на острові Ахтамар зображує коня без обладунків, лише зі зброєю [37, р. 19]. Натомість, Т. Арцруні подав детальний опис кінських обладунків, називаючи навіть назви окремих елементів: «Вершники одягали обладунки, шоломи та поручі, а на ногах кріпили металеві пластини. У коней також були наголовники і щити на крупях [задня частина спини коня]. На чотирьох ногах були наколінники та набедреники. Посередині лобу та на шиї висіло намисто у формі півмісяця. На спині у коня була міцна броня, а зону живота захищала міцна пластина щитоподібної форми» [45, т. 148–149]. Вважаємо, що у Вірменії кінський обладунок був популярним серед представників знаті, що частково підтверджується іншими хроністами [19, с. 212] та археологічними джерелами [9, с. 74].

Незважаючи на описані позитивні захисні властивості обладунків, знаходимо у джерелах відомості і про їх негативні сторони. Під час першої битви між військами князівства Васпуракану та тюрками-сельджуками у 1018 р. вірмени зазнали відчутної поразки, адже: «невірні [тюрки-сельджуки] пускали стріли, які масово вбивали та ранили багатьох з вірменського війська. Побачивши це, один із полководців Давида [командувач васпураканських військ, син царя Васпуракану Сенекерима I (1003–1021)] сказав: «Повертай назад царю, бо велика частина наших воїнів поранені стрілами. Дозволь нам відступити і захиститися від цієї зброї, яку ми бачимо в руках невірних, виготовивши інші види обладунків, які будуть захищати від їхніх стріл» [28, р. 47–48].

Подібний опис цієї події зустрічаємо в інших хроністів. Смбаг Спарпет (XIII ст.) писав, що: «лучники [тюрки-сельджуки] з розпущеним волоссям, як у жінок, почали стріляти у вірменську армію, яка не була готовою дати відсіч» [23, с. 15]. Усі наступні свідчення про набіги тюрків на Вірменію в середині XI ст. будуть подібними за своєю суттю [20, с. 87–88].

Наведені уривки з джерел свідчать про те, що вірменська броня не була пристосована до захисту від металевих стріл. Скоріш за все, стріли вражали ті місця, де обладунки залишали відкриті стики: згин руки, під пахвами, зону стегна та коліна. Не відкидаємо й того факту, що частина стріл справді могла пробивати неякісні обладунки. Навіть через декілька десятиліть із подібною проблемою стикнулися ромеї у битві при Манцикерті (1071 р.) супроти тюрків-сельджуків, які були «чудовими стрілками з лука на бігу» [11, с. 365–366].

Вважаємо, що лук, як вид зброї, не користувався популярністю серед вірмен аж до приходу сельджуків на початку XI ст. Найчастіше лучники несли вартову службу у замках чи на кораблях [47, т. 264–266], про що свідчать археологічні джерела, де дослідники знаходять по декілька різновидів стріл, які мали від двох до шести граней [9, с. 73]. Натомість, на полі битви загопи стрільців вважалися допоміжним видом військ. Чи не єдиний ґрунтовний опис використання лука міститься в хроніці О. Драсханакертці, де описано битву на о. Севан між еміром Атропатени Юсуфом (901–928 рр.) та вірменськими військами Ашота II Ерката (914–928 рр.), де останній: «спорядив [в 923 р.] одинадцять кораблів і помістив на них сімдесят чоловік азатів і слуг їхніх із широкими луками – чоловіків хоробрих і настільки майстерних в бою, що вони навіть на волосину не промахувались. Взявшись спритно стріляти з лука, вірмени декого з ворогів перетворили на однооких і багатьох, смертельно поранивши, вбили» [19, с. 235–236].

Зображення піших та кінних лучників східної зовнішності із простим чи композитним луком знаходимо на барельєфах храмів [38, illustr. № 241 С], що є доказом тісних взаємокультурних впливів між вірменами та арабами чи тюрками, хоча питання про використання вірменами саме композитного лука до XI ст. є доволі суперечливим. У джерелах також є згадка про працю, як інший вид металевих стріл. Для прикладу, Псевдо-Шапух Багратуні писав, що в середині IX ст. правитель Васпуракану Дерен Арцруні керував військом із 40 тис. пращників, що є абсурдним за своєю суттю, але сам факт того, що хроніст згадує цей вид зброї дозволяє стверджувати, що його теж могли використовувати поряд із луком [6, с. 130], що підтверджується й іншими джерелами [21, с. 174].

Цікавим та малодослідженим видається той факт, що частина вірмен ще у X ст. перейшла на службу до мусульманських правителів, зокрема у Фатимідській Єгипет. Особливо цей процес посилювався після падіння Анійського царства в середині XI ст. [30, р. 64–65]. У переважній більшості новоприбулі вірменські солдати ставали пішими лучниками та служили під командою ісламізованих вірмен. Таку ситуацію можна пояснити тим, що Фатиміди були зацікавлені у вербуванні професійних вірменських воїнів, які вже не тільки мали досвід боротьби із сельджуками, але запозичили у них технологію виготовлення та стрільби з лука. Зауважимо, що корпус вірмен навіть організував повстання в 1073 р. й тимчасово захопив владу в Каїрі. Їхній

очільник Бадр аль-Джамаль, ставши візиром, розпочав вербування ще більшого числа вірмен (як християн, так і мусульман) у свій корпус [38, р. 411]. З кінця XI ст. їхня кількість почала зменшуватися, хоч вірменські загони існували до кінця XII ст. [27, с. 44–45; 37, р. 23].

Завдяки приблизним підрахункам встановлено, що вірменські воїни використовували понад 18 видів зброї ближнього та дистанційного бою із різноманітними модифікаціями, які відрізнялися за розмірами, способами носіння та, очевидно, характером своєї дії [10, с. 25–26]. Така значна кількість зброї пояснюється постійними контактами із тюрками, арабами та ромеями, звідки вірмени часто запозичували технологічні новинки [38, р. 289–290]. Подаємо неповний перелік типів зброї, які використовували у Вірменії IX–XIII ст.: рогатки, лук і стріли, металеві дротики, праці, сокири, двосічні сокири, мечі та їхні різновиди (палаш, тесак, шабля тощо), кинджали, бойові молоти різних форм та розмірів, булави із шипами та їхні модифікації, довгі або короткі списи та їхні різновиди (із боковими гачками серпоподібної форми і т.д.) [43].

Згідно зі свідченнями Т. Арцруні, популярними у Вірменії були «палаші, тесаки, мечі, дротики, сокири, щити, списи, сагайдак та лук» [45, с. 148–149], але найефективнішою тогочасною зброєю вважався меч, яким володіли лише заможні воїни, що зумовлено його високою ціною. Про сакральність та найбільшу ефективність меча вказують хроніки, де часто згадуються різноманітні фразеологізми, пов'язані із його використанням («земля була спустошена мечем», «воїн впав від меча» тощо) [28, р. 58–60]. Археологічний [5, с. 216–217] та джерельний [6, с. 118–119] матеріал доказує, що популярними у Багратидській Вірменії були прямі двосічні клинки, хоча скошені мечі (шаблі) теж використовувалися, але їхнє масове поширення відбувалося вже після сельджуцького завоювання в середині XI ст. [10, с. 25–26].

У середньому, довжина вірменських мечів коливалася від 70 – до 85 см, при ширині клинка 4,5–6 см, що узгоджується із західноєвропейською традицією. Ефес мечів складався із хрестовини, руків'я та навершя, або тільки із хрестовини й руків'я. У більшості випадків хрестовини виготовлялися прямими. Траплялися також вигнуті хрестовини, іноді і різко опущеними краями. Прямокутні хрестовини могли мати чітко виражені кулясті, дископодібні або краплеподібні розширення на кінцях. Доказом цього служить конструкція меча Голіафа із барельєфу на церкві Ахтамар [37, р. 20]. Реалізм цієї фігури посилюється тим фактом, що руків'я цього меча практично ідентичне знайденому в затонулому, біля берегів Анатолії, мусульманському кораблі XI ст. [35, р. 280]. Археологічні дані засвідчують, що руків'я тодішніх мечів виготовляли переважно із дерева, хоча знайдено декілька зразків із металу, які мали циліндричну форму. Навершя вірменських мечів, судячи із зображувальних джерел, мали кулясту, дископодібну або циліндричну форми [5, с. 216–217].

Головними центрами ковальства та зброярства у Вірменії були Гарні, Карс, Ані та Двін [43], де ще із часів арабського володарювання можна було «купити все необхідне для війська, придбати зброю, лати, шоломи і повне озброєння» [7, с. 105–106], що також підтверджуються численними археологічними знахідками [9, с. 72–74; 14, с. 342–343]. Про важливість ковальської справи та роботи із добування заліза наголошувалося ще у «Судебнику» Мхитара Гоша (XII ст.) де зазначалося, що царі мали вживати усіх можливих заходів для розвитку цих промислів [17, с. 148–149, 153].

Особливої уваги заслуговує фрагмент меча, знайдений під час розкопок центрального кварталу м. Двіна, виготовленого методом гарячого кування (так званий «булатний меч»), із одностороннім гострим лезом. Згідно зі стратиграфічними даними, згадуваний меч можна датувати IX ст. [9, с. 24]. Такого роду мечі кували із різносортної сталі, насиченої значною кількістю вуглецю, за спеціальною технологією гартування, кування та відпуску. Завдяки цьому, булатні мечі отримували ударну в'язкість із достатньою твердістю [4, с. 75–76], що робило їх дорогими та ексклюзивними. У цьому плані Вірменії поталанило, адже на її території розміщувалися поклади якісної руди, з якої можна було робити таку зброю [1, с. 119–120].

Згадки про булатні мечі знаходимо у джерелах, де автори чітко акцентують увагу на тому, що володарями подібних клинків були лише знатні люди [6, с. 142], а самі мечі були унікальними та навіть могли розколоти обладунки ворога [28, р. 10, 14]. Володіємо також і напівлегендарними свідченнями, де начебто «булатний клинок з легкістю розрубав сім кольчуг, покладених одна на одну» [28, р. 73]. Зауважимо, що навіть згадуваний Давид Сасунський, головний герой однойменного епосу, теж володів булатним мечем [8, с. 186–188].

Незважаючи на часті згадки мечів у джерелах, найпопулярнішою зброєю вважався спис, котрий був дешевим у виготовленні та складався із двох компонентів – древка та металевого загостреного наконечника, прикріпленого до нього. Завдяки відносній дешевизні та простоті у виготовленні, спис став найпопулярнішою зброєю в ополченні вільних селян-общинників та серед азатів, про що свідчить значна кількість його варіацій [43]. Частина піхотинців використовувала не короткий, а так званий «довгий спис», на кінці якого був спеціальний гак, щоб скидати вершників із

сідла. Довжина такого списа сягала трьох метрів, тому тримали його воїни обома руками [47, ґз. 220]. Водночас, вершники також були озброєнні списами, довжина яких сягала двох метрів [38, illustr. № 240], що дозволяло їм однією рукою тримати спис, а іншою керувати конем. Не менш популярними були прості [23, с. 11] чи двосічні сокири [38, р. 79–80], а також різноманітні булави із одним чи декількома шипами [38, р. 69].

Вірменські солдати вважалися одним із найкращих воїнів у Візантії [33, р. 220; 41, р. 139], про що свідчить їхня висока заробітна плата у порівнянні зі стратіотами чи найманцями (окрім варягів) [26, с. 13, 19]. Доказом цього є те, що в середині XI ст. із 40 знатних вірмен, які перебували на службі у ромеїв, 33 були воєначальниками [12, с. 154].

Завдяки посиленню візантійської експансії на Закавказзі наприкінці X – в середині XI ст. [3, с. 36–39], вірменська знать (разом зі своїми військами) почала масово переселятися до Візантії. Вірменські князі, отримуючи земельні наділи на сході Малої Азії (у фемах Месопотамії, Кілікії та Себастії) [31, р. 74, 77–78], змушені були разом зі своїми вершниками та піхотинцями захищати східні кордони Імперії від нападів арабів чи тюрків [41, р. 212]. Водночас, бували випадки, коли імператори тимчасово передислоковували піші вірменські корпуси в іншу частину держави у військових цілях (використовуючи для цього навіть коней) [38, р. 407–409]. Так, у часи балканських воєн Святослава Ігоровича (964–972 рр.) візантійський імператор Іоанн Цимісхій (969–976 рр.) перекинув у Болгарію частину вірменських корпусів для захисту північних кордонів Імперії [45, ґз. 56].

Популярність вірменських азатів, як професійних воїнів, зумовлювалася їхніми професійними навичками, які формувалися завдяки частим військовим тренуванням. Хлопчики із самого дитинства вивчали бойові мистецтва, практикувалися в рукопашному бою, відточували навички стрільби із лука, вчилися битися на мечях та їздити верхи на коні [30, р. 136–137]. Такими базовими навичками змушений був володіти кожен знатний воїн.

Про важливість фізичного розвитку воїна опосередковано свідчить згадка Аристакеса Ластівертці котрий із певною іронією описував вірменського царя Ованеса-Смбата (1020–1041 рр.) як людину, котра: «мала грубе та важке тіло, що навіть під час нападу ворогів [цар] не міг залізити на коня» [20, с. 60].

Про поширеність на території Вірменії спортивних ігор свідчить уривок із вірменського епосу про Давида Сасунського (X ст.), де описано гру, як молоді воїни вчаться верхи на коні кидати затуплений дротик у коня свого противника [8, с. 121–125]. Ця згадка X ст. свідчить про зв'язок між військовими традиціями часів Римської імперії, які через Візантію та Вірменію були ретрансльовані до майбутньої Османської імперії, де описана гра отримала назву «джерід» [36, р. 33].

Отже, завдяки комплексному аналізу наявних джерел (мініатюр, барельєфів, писемних та археологічних даних), можемо отримати приблизну картину озброєння знатного вірменського воїна. Для захисту власного тіла використовували кольчужний, лускатий чи ламеллярний обладунок, останній із яких вважався найкращим. Іноді обладунок покривався накидкою, що було відмінною рисою військової знаті. Воїни одягали конусоподібні шоломи, наручі, поножі та різного виду мідні пластини для захисту усіх частин тіла.

Водночас, проаналізовані джерела свідчать про те, що вірменська броня не була пристосована до захисту від масових обстрілів із луків тюрками-сельджуками, адже стріли вражали не тільки ті місця, де обладунки залишали відкриті стики, але й могли пробивати їх. Цей факт пояснюється тим, що вірмени, до початку XI ст., не стикалися із масовим застосуванням лука в наземному бою, через що не виникало потреби у захисті від нього.

Найпопулярнішим видом зброї, через свою дешевизну, був короткий або довгий спис, який використовували як піші воїни, так і вершники. Натомість, найкращою зброєю вважався одноручний двосічний меч та його різноманітні модифікації (палаші, тесаки, шаблі тощо). Вважаємо, що складний композитний лук та шабля були відомі вірменам ще здавна, але саме із приходом сельджуків на Закавказзя у середині XI ст. ці види зброї почали набувати масової популярності. Загалом, у Вірменії було, як мінімум, 18 різновидів зброї, в тому числі й металеві.

Завдяки тому, що Вірменія перебувала на межі двох цивілізацій (візантійсько-християнської та арабо-мусульманської), вона мала змогу запозичувати найкращі зразки озброєння із обох боків, що дозволило Багратидському царству створити потужну військову організацію, а вірменські воїни були чи не найпопулярнішими найманцями на Близькому Сході. Вважаємо, що вивчення озброєння вірменського воїна є важливим аспектом в подальшому дослідженні проблематики військової організації Вірменського царства у IX–XI ст.

Список використаних джерел

1. Аракелян Б. Развитие ремёсел и товарного производства в Армении в IX–XIII вв. // Советская археология. Москва, 1956. Т. XXVI. С. 118–153.
2. Арутюнян В. Город Ани. Ереван: АГИ, 1964. 91 с.
3. Атаджанян И. Из истории русско-армянских взаимоотношений с X по XVIII века. Ереван: Лингва, 2006. 153 с.
4. Войтович Л. Чи були мечі харалужні? // Вісник Інституту археології Львівського національного університету ім. Івана Франка. Львів, 2007. Вип. 2. С. 74–79.
5. Всадники войны. Книга первая. Кавалерия Европы / под ред. Д. Алексинского, К. Жукова, А. Бутягина, Д. Коровкина. Санкт-Петербург: Полигон, 2005. 488 с.
6. Всеобщая история Степаноса Таронского Асохика по прозванию [XI ст.] / пер. с арм. Н. Эмина. Москва: Книга по требованию, 2011. 377 с.
7. Гевонд. История Халифов [VIII ст.] / пер. К. Патканьяна. Москва: Директ-Медиа, 2010. 180 с.
8. Давид Сасунский. Армянский народный эпос / пер. с арм. Л. Мкртчяна. Ереван: Аревик, 1989. 352 с.
9. Двин. Город Двин и его раскопки (1981–1985) / под ред. А. Калантарян. Ереван: Гитутюн, 2008. Т. IV. 244 с.
10. Джанполадян Р., Кирпичников А. Средневековая сабля с армянской надписью, найденная в Приполярном Урале // Эпиграфика Востока. – Москва, 1972. Вып. XXI. С. 23–29.
11. Історія Візантії. Вступ до Візантиністики. / за ред. С. Сорочана, Л. Войтовича. Львів: Априорі, 2011. 880 с.
12. Каждан А. Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в XI–XII вв. Ереван: АН АрмССР, 1975. 191 с.
13. Котляр М. Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі. К.: Наш час, 2010. 280 с.
14. Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья IV–XIII века / отв. ред. С. Плетнева. Москва: Наука, 2003. 534 с.
15. Лупиненко Ю. Покрой пластинчатых доспехов на территории Руси в XII–XIII вв // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. Мінск, 2010. № 19. С. 70–85.
16. Матевосян Р. Государственное устройство и административный строй Багратидской Армении: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук. Ереван, 1991. 32 с.
17. Мхитар Гош. Судебник [XII ст.] / пер. с арм. А. Паповяна. Ереван: АН АрмССР, 1954. 263 с.
18. Новосельцев А. Пути развития феодализм. Москва: Наука, 1972. 340 с.
19. Ованес Драсханакертци. История Армении [X ст.] / пер. с арм. М. Дарбинян-Меликян. Ереван: Советакан Грох, 1986. 396 с.
20. Повествование вардапета Аристокэса Ластиверци [XI ст.] / пер. с арм. К. Юзбашьяна. Москва: Наука, 1968. 194 с.
21. Псевдо-Шапух Багратуни. История анонимного повествователя [X ст.] / пер. М. Дарбинян-Меликян. Ереван: АН АрмССР, 1971. 238 с.
22. Романова М. Вооружение и обмундирование армянского Киликийского война (1073–1375) // Հայոց պատմության հարցեր / Խմբ. Ս. Մելքոնյան. – Երևան, 2011. – Հ. 64–81.
23. Смбат Спарпет. Летопись [XIII ст.] / пер. с арм. А. Галстяна. Ереван: Хайастан, 1974. 240 с.
24. Сорочан К. Продовольство, сировина і ремісничя продукція у Візантії IV–IX ст.: професійна спеціалізація у виробництві та торгівлі: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Харків, 2015. 318 с.
25. Сукиасян А. История Киликийского армянского государства и права (XI–XIV вв.). Ереван: Митк, 1969. 328 с.
26. Филипчук О. Скільки коштував руський найманець у Візантії у X ст.? // Ruthenica. К.: Інститут історії України НАН, 2008. Т. VII. С. 7–30.
27. Шамдор А. Саладин, благородный герой ислама / пер. с фр. Е. Кулешова. Санкт-Петербург: Евразия, 2004. 347 с.
28. Armenia and the Crusades, ten to twelfth centuries: the Chronicle of Matthew of Edessa [XII ст.] / translated by A. Dostourian. Lanham: University Press, 1993. – 392 p.
29. Chlipała M. Wojskowość królestwa Armenii cylicyjskiej w czasach wypraw krzyżowych. Tarnowskie Góry: Inforteditions, 2013. 128 s.
30. Dadoyan S. The Fatimid Armenians: Cultural and Political Interaction in the Near East. Leiden: Brill, 1997. 214 p.
31. Dédéyan G. Les Arméniens sur la frontière sud-orientale de Byzance, fin IXe – fin XIe siècles // Travaux de la Maison de l’Orient. Lyon, 1993. Vol. 21(№ 1). P. 67–85.
32. Grotowski P. Arms and Armour of the Warrior Saints. Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843–1261) / trans. from Polish by R. Brzezinski. Leiden: Brill, 2010. 601 p.
33. Haldon J. Warfare, State and Society in the Byzantine World (565–1204). London: Routledge, 1999. 400 p.
34. Nersessian V. Treasures from the Ark: 1700 Years of Armenian Christian Art. Los-Angeles: Paul Getty Museum, 2001. 240 p.
35. Nicolle D. A Companion to Medieval Arms And Armour. Woodbridge: Boydell Press, 2002. 320 p.
36. Nicolle D. Romano-Byzantine Armies 4th–9th century. Oxford: Osprey Publishing, 1992. 49 p.
37. Nicolle D. The Armies of Islam VII–XI centuries. Oxford: Osprey Publishing, 1995. 41 p.
38. Nicolle D. The Military Technology of Classical Islam. Unpublished Ph.D. thesis. Edinburgh, 1982. Vol. I–III. 521 p.
39. Step’annos Orbelean. History of the State of Sisakan [XIII ст.] / trans. by R. Bedrosian. Long Branch, N.J.: Sources of Armenian Tradition, 2012. 269 p.
40. The Armenian People from Ancient to Modern Times / ed. by Richard G. Hovannisian. New-York: St. Martin’s Press, 1997. Vol. I: The Dynastic periods: from Antiquity to the fourteenth century. 493 p.
41. Treadgold W. Byzantium and Army. Stanford: University Press, 1995. 284 p.
42. Tsurtsumia M. The Evolution of Splint Armour in Georgia and Byzantium: Lamellar and Scale Armour in the 10th–12th centuries // BYZANTINA ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ. Athens, 2011. № 21. P. 65–99.
43. Առաքելյան Բ. Քաղաքները և արհեստները Հայաստանում IX–XIII դդ [Аракелян Б. Ремесло в містах Вірменії IX–XIII ст.]. URL: <http://rma.zorakn.org/?p=24>.
44. Երիզարյան Ա. Աշոտ Երկաթ. Թագավոր Հայոց. Երևան: ԵՊՀ հրատարակչություն, 2016. 120 էջ. [Сгіазарян А. Ашот Залізний. Вірменський цар. Єреван: Видавництво ЕГУ, 2016. 120 с.].
45. Թովմա Արծրունի. Պատմութիւն տանն Արծրունեաց [X դար.] / Խմբ. Բ. Հ. Դարբինյան–Մելիքյանի. Երևան: Մագաղաթ, 2006. 504 էջ. [Товма Арцруні. Історія дому Арцруні [X ст.] / під ред. М. Дарбинян-Меликян. – Єреван: Магахат, 2006. 504 с.].
46. Հայ Ժողովրդի Պատմություն / Խմբ. Բ. Առաքելյան. – Երևան: ԱրմՖԱՆ, 1976. – Հ. 3. – Հայաստանը զարգացած ֆեոդալիզմի դարաշրջանում (IX դ. կեսերից մինչև XIV դ. կեսերը). – 1032 էջ. [Історія вірменського народу / під ред. Б. Аракеляна. Єреван: АН АрмССР, 1976. Т. III. Вірменія в епоху розвинутого феодалізму (з середини IX до середини XIV ст.). 1032 с.].
47. Մեր հայրանակները / Խմբ. Գ. Հարությունյան.

Երևան: Նորավանք, 2009. Ն. 2. 332 էջ. [Наші перемоги / під. ред. Г. Арутюняна. Єреван: Норавапк, 2009. Т. 2. 332 с.]. 48. Մեր հաղթանակները / Խմբ. Չ. Հարությունյան. – Երևան: Նորավանք, 2011. – Ն. 3. 336 էջ. [Наші перемоги / під. ред. Г. Арутюняна. – Єреван: Норавапк, 2011. Т. 3. 336 с. 49. Մարգարյան Ս. Հայ բազմակամ արվեստի պատմություն. Երևան: Հայաստան, 1969. 218 էջ. Саркисян С. З історії вірменського військового мистецтва. Єреван: Хайастан, 1969. 218 с.

References

1. Arakelyan B. Razvitie remesel i tovarnogo proizvodstva v Armenii v IX–XIII vv. [The development of crafts and commodity production in Armenia in the IX–XIII centuries.], *Sovetskaya arkhologiiya*, 1956, T. XXVI, pp. 118–153.
2. Arutyunyan V. Gorod Ani [City of Ani], Yerevan, «AGI», 1964. 91 p. 3. Atadzhanyan I. Iz istorii russko-armyanskikh vzaimootnoshenii s X po XVIII veka [History of Russian-Armenian relations from X to XVIII century] Yerevan, «Lingva», 2006. 153 p. 4. Voytovych L. Chy byly mechi kharaluzhni? [Were there kharaluh swords?]. *Visnyk Instytutu arkhologii L'viv's'koho natsional'noho universytetu im. Ivana Franka*, 2007, Vol. 2, pp. 74–79. 5. Vsadniki voyny. Kniga pervaya. Kavaleriya Evropy [Riders of war. Book One. European cavalry], edit. by Aleksinskogo D., Zhukova K., Butyagina A., Korovkina D., Saint Petersburg, «Poligon», 2005. 488 p. 6. Vseobshchaya istoriya Stepanosa Taronского Asokhika po prozvaniyu [General history of Stepanos of Taron called Asoghik], transl. by Emina N., Moscow, «Kniga po trebovaniyu», 2011. 377 p. 7. Gevond. Istoriya Khalifov [History of the Caliphs], transl. by Patkan'yana K., Moscow, «Direkt-Media», 2010. 180 p. 8. David Sasunskii. Armyanskii narodnyi epos [Armenian Folklore], transl. by Mkrtchyan L., Yerevan, «Arevik», 1989. 352 p. 9. Dvin. Gorod Dvin i ego raskopki (1981–1985) [Dvin. The city Dvin and its excavations (1981–1985)] / edit. by Kalantaryan A., Yerevan, «Gitutyun», 2008, Vol. IV. 244 p. 10. Dzhanpoladyan R., Kirpichnikov A. Srednevekovaya sablya s armyanskoi nadpis'yu, naidennaya v Pripolyarnom Urale [Medieval sword with Armenian inscriptions found in the Polar Ural], *Epigrafika Vostoka*, 1972, Vol. XXI, pp. 23–29. 11. Istoriya Vizantiyi. Vstup do Vizantynistyky [History of Byzantium. Introduction to Byzantine], edit. by Sorochan S., Voytovych L., Lviv, «Apriori», 2011. 880 p. 12. Kazhdan A. Armyane v sostave gosподstvuyushchego klassa Vizantiiskoi imperii v XI–XII vv. [Armenians in the ruling class of the Byzantine empire in the XI–XII centuries], Yerevan, AN ArmSSR, 1975. 191 p. 13. Kotlyar M. Narysy voyennoho mystetstva Davn'oyi Rusi [Essays of the military arts of Ancient Rus], Kyiv, «Nash chas», 2010. 280 p. 14. Krym, Severo-Vostochnoe Prichernomor'e i Zakavkaz'e v epokhu srednevekov'ya IV–XIII veka [Crimea, the northeastern part of the Black Sea and the Caucasus in the Middle Ages (IV–XIII century)], edit. by Pletneva S., Moscow, «Nauka», 2003. 534 p. 15. Lupinenko Yu. Pokroi plastinchatykh dosphekhov na territorii Rusi v XII–XIII vv [Style of the plate armor in the Rus' in the XII–XIII centuries], *Materyaly pa arkhologii Belarusi*, 2010, Vol. 19, pp. 70–85. 16. Matevosyan R. Gosudarstvennoe ustroystvo i administrativnyi stroi Bagratidskoi Armenii: avtoref. dis. na soiskanie uchen. stepeni kand. ist. nauk. [State structure and administrative system of Bagratid Armenia: Cand. of his. sci. diss.], Yerevan, 1991. 32 p. 17. Mkhitar Gosh. Sudebnik [Code of Law], transl. by Papovyana A., Yerevan, AN ArmSSR, 1954. 263 p. 18. Novosel'tsev A. Puti razvitiya feodalizma [Ways of development of feudalism], Moscow, «Nauka», 1972. 340 p. 19. Ovanes Draskhanakertsi. Istoriya Armenii [History of Armenia], transl. By Darbinyan–Melikyan M., Yerevan, «Sovetakan Grokh», 1986. 396 p. 20. Povestvovanie vardapeta Aristakesa Lastivertsi [The history of vardapet Aristakes Lastivertsi], transl. by Yuzbashyana K., Moscow, «Nauka», 1968. 194 p. 21. Psevdo-Shapukh Bagratuni. Istoriya anonimnogo povestvovatelya [The history of the anonymous narrator], transl. by Darbinyan–Melikyan M., Yerevan, AN ArmSSR, 1971. 238 p. 22. Romanova M. Vooruzhenie i obmundirovanie armyanskogo Kilikiiskogo voina (1073–1375) / [Arms and weapons of Armenian Cilicia warrior (1073–1375)], *Hayoc patmowt'yan harcer*, Yerevan, 2011. pp. 64–81. 23. Smbat Sparapet. Letopis' [Annals], transl. by Galstyana A., Yerevan, «Khaiastan», 1974. 240 p. 24. Sorochan K. Prodovol'stvo, syrovyna i remisnycha produktsiya u Vizantiyi IV–IX st.: profesiyna spetsializatsiya u vyrobnytvstvi ta torhivli: dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk [Food, raw materials and craft products in Byzantium IV–IX centuries. : professional specialization in production and trade. Cand. of his. sci. diss.], Kharkiv, 2015. 318 p. 25. Sukiasyan A. Istoriya Kilikiiskogo armyanskogo gosudarstva i prava (XI–XIV vv.) [History of the Armenian Cilicia state and law (XI–XIV centuries.)], Yerevan, «Mitk», 1969. 328 p. 26. Fylypchuk O. Skil'ky koshtuvav rus'kyu naymanets' u Vizantiyi u X st.? / Oleksandr Fylypchuk [How much cost Rus' mercenary in Byzantium in the X century?], *Ruthenica*, 2008, Vol. VII, pp. 7–30. 27. Shamdor A. Saladin, blagorodnyi geroi islama [Saladin: Hero of Islam], transl. by Kuleshova E., Saint Petersburg, «Evrasiya», 2004. 347 p. 28. Armenia and the Crusades, ten to twelfth centuries: the Chronicle of Matthew of Edessa, transl. by Dostourian A., Lanham, University Press, 1993. 392 p. 29. Chlipala M. Wojskowość królestwa Armenii cylicyjskiej w czasach wypraw krzyżowych [Military history of the Cilician Armenian kingdom in the time of Crusades], *Tarnowskie Góry, «Inforteditions»*, 2013. 128 p. 30. Dadoyan S. The Fatimid Armenians: Cultural and Political Interaction in the Near East, Leiden, «Brill», 1997. 214 p. 31. Dédéyan G. Les Arméniens sur la frontière sud-orientale de Byzance, fin IXe – fin XIe siècles [The Armenians on the southern border of Byzantium (end of the IX – end of the XI centuries)], *Travaux de la Maison de l'Orient*, Lyon, 1993, Vol. 21(№ 1), pp. 67–85. 32. Grotowski P. Arms and Armour of the Warrior Saints. Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843–1261), trans. by R. Brzezinski, Leiden, «Brill», 2010. 601 p. 33. Haldon J. Warfare, State and Society in the Byzantine World (565–1204), London, «Routledge», 1999. 400 p. 34. Nersessian V. Treasures from the Ark: 1700 Years of Armenian Christian Art, Los-Angeles, «Paul Getty Museum», 2001. 240 p. 35. Nicolle D. A Companion to Medieval Arms And Armour, Woodbridge, «Boydell Press», 2002. 320 p. 36. Nicolle D. Romano-Byzantine Armies 4th–9th century, Oxford, «Osprey Publishing», 1992. 49 p. 37. Nicolle D. The Armies of Islam VII–XI centuries, Oxford, «Osprey Publishing», 1995. 41 p. 38. Nicolle D. The Military

Technology of Classical Islam. Unpublished Ph.D. thesis, Edinburgh, 1982, Vol. I–III. 521 p. 39. Step'annos Orbelean. History of the State of Sisakan, trans. by R. Bedrosian, Long Branch, N.J., «Sources of Armenian Tradition», 2012. 269 p. 40. The Armenian People from Ancient to Modern Times, ed. by Richard G. Hovannisian, New–York, «St. Martin's Press», 1997, Vol. I. 493 p. 41. Treadgold W. Byzantium and Army, Stanford, «University Press», 1995. 284 p. 42. Tsurtsunia M. The Evolution of Splint Armour in Georgia and Byzantium: Lamellar and Scale Armour in the 10th–12th centuries, BYZANTINA ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ, Athens, 2011, Vol. 21, pp. 65–99. 43. Arrak'yelyan B. K'aghak'nery yev arhestnery Hayastanum IX–XIII dd [Crafts in Armenian cities in IX–XIII centuries]. Available at: <http://rma.zorakn.org/?p=24>. 44. Yeghiazaryan A. Ashot Yerkat'. T'agavor Hayots' [Ashot II of Armenia], Yerevan, YSU, 2016. 120 p. 45. T'ovma Artsruni. Patmut'iwn tann Artsruneats' [The history of the house Artzruni] transl. by Darbinyan–Melikyan M., Yerevan, «Makaghat», 2006. 504 p. 46. Hay Zhoghovrdi Patmut'yun [History of Ukrainian nationality], edit. by Arrak'yelyan B., Yerevan, AN ArmSSR, 1976, Vol. 3. 1032 p. 47. Mer hagh'tanaknery [Our victories] edit. by Harut'yunyan G., Yerevan, «Noravank», 2009, Vol. 2. 332 p. 48. Mer hagh'tanaknery [Our victories] edit. by Harut'yunyan G., Yerevan, «Noravank», 2011, Vol. 3. 336 p. 49. Sargsyan S. Hay irazmakan arvesti patmut'yun [History of Armenian military art], Yerevan, «Hajastan», 1969. 218 p.

Дмитрий Димидюк

ВООРУЖЕНИЕ АРМЯНСКОГО ВОИНА КОНЦЕ IX – В СЕРЕДИНЕ XI ВВ.

На основе письменных, археологических и изобразительных источников реконструирован внешний вид знатного армянского воина во времена существования Багратидського царства (884/886–1045/1064 гг.). Проанализированы самые популярные разновидности доспехов и других элементов защитного снаряжения, названы их положительные и отрицательные качества. Исследованы боевые характеристики тогдашнего оружия ближнего боя, а также определены причины распространенности на территории Армении «булатных мечей». Высказано собственную теорию о причинах непопулярности лука, как оружия дистанционного боя. Охарактеризованы культурные влияния византийцев, а с другой стороны, арабов и тюрков, на развитие военного дела Багратидской Армении.

Ключевые слова: Багратидская Армения, Византия, вооружение, воин, оружие.

Dmytro Dymydyuk

MILITARY EQUIPMENT OF THE ARMENIAN WARRIOR AT THE END OF IX – IN THE MIDDLE OF XI CENTURY

The history of early medieval Armenia (VII–XI centuries) is often studied in the context of struggle between Byzantine Empire and the Arab Caliphate for Armenia and the Caucasus in general. When the Caliphate began to win this fight, as for example at the beginning of the VIII century, Armenia immediately became a part of Caliphate. However, the strengthening of Byzantium and the Arabs weakening in the second half of the ninth century led to the change of geopolitical situation in the Caucasus, which allowed Armenians to create an independent Armenian state (884/886–1045/1064).

On the basis of historical documents, archaeological and illustrated sources we investigated body armor of the Armenian nobility such as helmets, shields and lamellar, mail and scale armor. The article gives the general characteristics of popularity of a particular protective equipment, and described their quality characteristics.

We examined the approximate number of types of weapons and analyzed the most popular ones that are frequently mentioned in the sources (swords, bows, spears, slings, etc.). We will dwell upon the right of land ownership as the main source of income for small nobility for procurement of arms and consider the main centers of production of military equipment.

We estimated the Byzantine-Arab influences on military affairs in medieval Armenia. General overview of military equipment of the Armenian soldier was created.

Key words: Bagratid Armenia, Byzantine Empire, military equipment, warrior, armor.